



Könyvtári fejlesztések elektronikus környezetben Izlandon

Az országról

Izland területe 100 ezer km², lakosainak száma 300 ezer. A lakott települések elsősorban a főváros, Reykjavík körül és a partvidéken találhatók, mivel a sziget közepén vulkánok, gejzírek, lávával borított földek és jeges folyók vannak. Másrészt ezek a belső területek hatalmas energiaforrást jelentenek a gazdaság számára.

Az izlandiaknak saját nyelvük van. Demográfiai jellemzőit tekintve a népesség homogén, a lakosság jól képzett, és jártas a korszerű technológiák alkalmazásában. Kulturális szempontból Izland a skandináv régióhoz tartozik. Az első telepések a viking lázadók voltak, akik elsősorban Norvégiából érkeztek a 9. században, de a kelták nyomai is megtalálhatók. Izland 1262-ig önálló állam volt, ekkor került a norvég király uralma alá, majd Norvégiával együtt a dán királysághoz. Dániától saját alkotmányt (autonómiát) kapott 1874-ben, önálló köztársaság azonban csak 1944-ben lett. Lakosainak száma abban az időben 128 ezer körül volt.

A világ kulturális örökségét két, izlandi nyelven a 12. és a 13. században írt elbeszélés, *Az izlandiak sagája* és az *Eddák* gazdagítja. A művek keletkezésének idején Izland volt az egyetlen skandináv ország, ahol az irodalmi tevékenységhez a saját nyelvüket használták, mivel annyira távol volt a többi lakott földrésztől. Az ősi nyelvet és a hagyományokat majdnem változatlan formában sikerült mind a mai napig megőrizniük. A nyelv egyik sajátossága, hogy jóformán nincsenek tájnyelvek és nyelvjárások, bár a lakosok elég szétszórta élnek. Az embereket évszázadokon keresztül az írástudás és az olvasás szeretete hozta össze.

Az izlandi könyvtárak története

Az első olvasókör 1790-ben alakult, főleg képzett emberekből álló klub volt, tagjai együttes erővel vásároltak külföldi könyveket, amelyeket aztán

egymás között cseréltek. Az első, a köz számára lényeges hozzájárulást is jelentő szervezet a Flatey-szigeten alakult. Alapítói házasságkötésük napján elhatározták egy „haladó intézmény” életre hívását, amely olvasókörként, iskolai és kulturális központként fog működni. Az állományt a nászajándékba kapott pénzből kezdték építeni. Az első könyvtárépületet Flatey-ben 1864-ben építették. Ezt a mindössze 16 m²-es épületet az alapítók emlékére építették újjá. 1880 és 1920 között mintegy 200 olvasókör alakult, céljuk az életfeltételek és az oktatás színvonalának javítása volt. A Nemzeti Könyvtárat 1818-ban alapították.

Nemzeti Könyvtár (1818–1994)

A könyvtár alapítását külföldi látogatók kezdeményezték, akik megdöbbenve tapasztalták, hogy azon a szigeten, ahol évszázadokkal azelőtt jeles irodalmi művek születtek, az emberek könyvek nélkül élnek. Támogatásuk és lelkesedésük nyomán Európa-szerte gyűjtötték az adományokat a könyvtár megnyitásához, amire 1825-ben került sor. Első helye a katedrális tetőtér volt; a megnyitóján az állomány 1545 kötetet tett ki. A könyvtárat 1881-ben átköltöztették a parlamentbe, önálló épületét 1909-ben nyitották meg. Az Egyetemi Könyvtárral történt összevonásáig itt működött.

A Nemzeti Könyvtár alapítása után nem sokkal az izlandi kiadványok letéti könyvtára lett, majd az 1886. évi kötelezpéldány-törvény értelmében minden publikációból két példányt kell kapnia és őriznie. Ez az állomány majdnem teljesnek mondható, 1534-től található itt nyomtatott művek. Különgyűjteményei között jelentős helyet foglalnak el a kéziratok és a könyvtárnak adományozott magángyűjtemények. A nemzeti bibliográfiát 1888-tól adják közre. Ez kezdetben mint az új szerzemények bibliográfiája, 1944-től a könyvtár évkönyvének részeként, 1974-től ismét önálló kiadványként jelent meg, 1979-től számítógéppel állítják elő. Az 1994-ben történt összevonásig a könyvtárban dolgozók létszáma 40 volt.

Az Izlandi Egyetem Könyvtára (1940–1994)

Az Izlandi Egyetemet 1911-ben alapították három korábbi szakiskola, a Műszaki Iskola (alapítva 1847-ben), az Egészségügyi Iskola (1876) és a Jogi Iskola (1908) összevonásával, amelyek egyetemi karokként folytatták működésüket. Az alapításkor létesített negyedik kar (akkori nevén Filozófiai Kar) a bölcsészettudományi. A szakiskoláknak megvolt a saját kis könyvtáruk. Az Egyetemi Könyvtár először a parlament épületében kapott helyet, majd az egyetem önálló, 1940-ben átadott épületében már saját területe lett. Ebben az időben a hallgatók száma 280 körül volt. Az Egyetemi Könyvtár is megkapta a letéti könyvtár státust, így a kezdetektől minden izlandi kiadvány egy példánya itt is megtalálható. Bár a hallgatók száma folyamatosan nőtt, a könyvtárnak 1945–1964 között egyetlen főállású alkalmazottja volt. Az összevonás előtt a dolgozók száma 33 volt.

A könyvtár számítógépesítése 1986-ban kezdődött az első CD-ROM-kiadványok beszerzésével. A következő lépés 1990-ben a *Libertas* nevű, integrált könyvtári rendszer üzembe állítása volt. Ezt a rendszert több kutatóintézeti könyvtár is használta, valamint a *Gegnir* nevű központi katalógust is ezzel építették. A központi katalógusba a nem izlandi dokumentumokról mintegy 200 ezer rekordot a brit *Sastec* cég vitt be, az izlandi anyagok retrospektív katalógizálását a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár munkatársai végezték.

Izlandi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár (1994–)

A jelenleg is működő könyvtárat 1994-ben nyitották meg egy új és tágas épületben, bár a két könyvtár egyesítéséről már az 1950-es években szó volt. A parlament 1974-ben hozott döntést arról, hogy új könyvtárápülettel emlékezzenek meg az ország 1100 éves fennállásáról. Az építkezés húsz évig tartott, és finanszírozásához a parlament külön adót vezetett be. Az új épület területe 13 000 m², mintegy 700 olvasó befogadására alkalmas. Sok olvasói helyen van számítógép vagy laptopok internetcsatlakoztatására alkalmas végpont. 2005-re, amikor a hallgatók száma 8000 körüli, a munkatársaké pedig kb. 1000, mindez már kevésnek bizonyult. 1994-ben az új könyvtár jogi helyzetét is rendezték, tíz év működés után azonban ez is felülvizsgálatra szorult.

Áttekintés könyvtártípusok szerint

Egyetemi és kutatókönyvtárak

Amikor a Nemzeti és az Egyetemi Könyvtárat összevonták, mindössze egy egyetem volt az országban. Számuk azóta nyolcra nőtt; ez magában foglalja az egyetemeket, az egyetemi szintű képzést nyújtó főiskolákat és egyéb intézményeket. Néhány közülük magánkézben van, másokat az állam tart fenn. Minden egyetemnek van könyvtára, de az oktatási programok sok esetben inkább az elektronikus források hozzáféréseire támaszkodnak, mint a kisebb, de valódi könyvtárra. Az 1998-ban létesített Reykjavíki Egyetemen különösen nagy súlyt fektetnek az elektronikus forrásokra az általuk oktatott számítástudományok, az üzleti élet és a jog területén. Megfigyelhető tendencia: a kisebb intézeteket nagyobb egységekbe vonják össze, hogy a hallgatók kiszolgálását jobban támogassák, beleértve a könyvtárat is.

A kutatóintézeti könyvtárak számát 40-50-re becsülik. A legnagyobb országos kutatóintézeteknek jelentős gyűjteményű könyvtáruk van, mint például a tengeri kutatások és a halászat területén, vagy a Nemzeti Energiahatóság fenntartásában. Általában elmondható, hogy a legtöbb kutatóintézetnek saját könyvtára van, de a kutatás és a fejlesztés információellátására inkább az elektronikus forrásokat veszik igénybe. A könyvtárak az intézet szervezetebe tartoznak, külön jogszabály nem rendelkezik róluk.

Közkönyvtárak

A közkönyvtárak a régi olvasókörök alapján jöttek létre, jogi szabályozásukra először 1955-ben került sor. Rendelet mondta ki, hogy az országot 30 könyvtári körzetre osztják, és minden közösségnek – csekély mértékű állami támogatás mellett – könyvtári szolgáltatást kell nyújtania. Az irányításra az Oktatási Minisztériumban önálló igazgatói feladatkört hoztak létre. Az újabb, 1976. évi törvény a közkönyvtárak működtetését teljes egészében a helyi önkormányzatokra bízta. Ebben az időben több mint 170 közkönyvtár működött. A települések kis mérete miatt közülük több hetente csak néhány órát tartott nyitva, a könyvtárosok önkéntesek voltak. A legújabb, 1997. évi törvény előírja: a közkönyvtárak feladata, hogy a helyi lakosságnak lehetővé tegyék az elektronikus dokumentumok

elérését. Ennek következtében a közkönyvtárak az utóbbi években jelentős fejlődésnek indultak, korszerű elhelyezést és felszerelést kaptak. A legnagyobb közkönyvtár a *Borgarbókasafn*, a Reykjavíki Városi Könyvtár, amelyet 1923-ban nyitottak meg, hat fiókkönyvtárat és egy mozgókönyvtárat működtet.

Iskolai könyvtárak

Az általános iskolákban az 1970-es években kezdtek meg könyvtárak létesítését, először egy-egy iskolában, majd módszeresen mindenhol. 1970-ben a Reykjavík város által kiadott határozat értelmében minden iskolában kell lennie könyvtárnak, amely a dán modell alapján az oktatási program szerves része. A parlament által 1974-ben elfogadott oktatási törvényben egy paragrafus mondja ki ugyanezt. Az első években a központi kormány 50%-kal járult hozzá a könyvtárlétesítés költségeihez, ebben az összegben tanulónként tíz könyv ára is benne volt. Ez a megoldás azonban nem volt elég hatékony, mert néhány kisebb iskolában, ahol a tanulók száma még a tízet sem érte el, a pénz kevésnek bizonyult. Ezután szervezték meg Reykjavíkban a mai napig működő iskolai könyvtári központot, amelynek feladata az iskolai könyvtárak tervezése, a könyvtári dokumentumok beszerzése és feldolgozása, beleértve az online katalógizálást.

A középiskolákban, ahol a 16–20 év közötti korosztály tanul, a könyvtárak különbözőképpen fejlődtek, több helyen magángyűjteményekből vagy támogatásokból. Az 1996. évi, középiskolákkal foglalkozó oktatási törvény szerint minden középiskolában kell lennie könyvtárnak. Az egyik legfontosabb pont értelmében az iskolai könyvtárnak meg kell teremtenie az elektronikus információ-elérést, és az ehhez szükséges számítógépeket. A tanulóknak önállóan kell tudniuk keresni, ami az információk írástudás elsajátításában fontos.

Könyvtárosképzés

A könyvtárosképzést az Egyetemi Könyvtár főkönyvtárosa kezdeményezte 1956-ban. Ő állította össze azt a képzési programot, amely szerint több mint két évtizeden keresztül folyt az oktatás, néhány rész munkaidős oktató bevonásával. A program eredeti célja munkatársak képzése volt a két nagy könyvtár (a nemzeti és az egyetemi) számára. A könyvtár szakot második vagy kiegészítő tárgyként lehetett felvenni, elsősorban az

izlandi történelem és irodalom szak mellé. Az első könyvtáros 1965-ben kapta meg az alapképzést jelentő diplomát. A közkönyvtárakban önkéntesen dolgozók – főként írók – számára nem volt képzési forma.

Az 1972–1976 közötti évek jelentős fordulatot hoztak az oktatásban; az új irányzatokba a könyvtárosképzés is igyekezett bekapcsolódni. Az 1973-ban alapított *Hivatásos Könyvtárosok Egyesületé*nek egyik fő célja a könyvtárosok képzése volt. 1975-ben lépett be az Izlandi Egyetemre az első főállású könyvtári oktató, majd a könyvtár tanszéket az 1976-ban létesített társadalomtudományi karra helyezték át.

A könyvtárosképzés jelenleg a hároméves alapképzés egyik választható szaka, amely mellé a hallgatók bármely más karról választhatnak kiegészítő szakot, vagy ennek külföldi megfelelőjét. A most folyó képzési programot végző hallgatók mind a magán-, mind a közsférában keresett szakemberek. A program lehetőséget nyújt iskolai könyvtárosi kiegészítő képzésre is, ami elsősorban az e terület iránt érdeklődőknek fontos.

2004 óta mester fokozatú képzés is folyik, mind könyvtárosi alapképzést szerettek, mind egyéb végzettségűek számára. A kutatói fokozat eléréséhez a tanulmányok személyre szabottak, a hallgatóknak nagyobb méretű kutatásban kell részt venniük. Az izlandi könyvtárosok közül sokan külföldi egyetemeken, távoktatás útján szerezték meg a mester fokozatot. A legnépszerűbb egyetemek a walesiek, de kedveltek más egyesült királysági intézetek távoktatási tanfolyamai is.

Gegnir – Országos Könyvtári Rendszer és Közös Katalógus

A nagyközönség számára 2003 májusában nyitották meg az új rendszert, amely egyrészt központi könyvtári rendszer, másrészt a könyvtárak központi katalógusa. Az Egyetemi Könyvtár és a Nemzeti Könyvtár megvette a *Libertas* automatizált rendszert, amely *Gegnir* néven 1991-ben kezdte meg működését. Ehhez számos kutatókönyvtár csatlakozott. Ugyanakkor a *Reykjavíki Városi Könyvtár* másokkal együtt a *DOBIS-LIBIS* rendszerrel építette *Fengur* nevű közös hálózatát. A kisebb könyvtárak különböző rendszereket használtak.

Az 1990-es évek végére a két nagy rendszer felett is eljárt az idő, és új megoldást kellett keresni. Az Oktatási Minisztérium által 1998-ban életre hívott

bizottság alapos vizsgálatok után az *Aleph 500* rendszer mellett döntött. Megvásárlásához és karbantartásához 2001-ben megalakult az *Izlandi Könyvtári Konzorcium*, amelynek egyenlő mértékben tagjai az országos és a helyi hatóságok. A konzorcium minden könyvtárral egyedi szerződést köt, amelyben különböző mutatók alapján (pl. a lakosság száma az adott közösségben) számítják ki a fizetendő díjakat.

Az új rendszer üzembe helyezése után egy közös adatbázisba konvertálták a két korábbi nagy rendszerben lévő adatokat. A munka során számos problémával kellett megküzdeniük, mivel nem találtak olyan partnert, akitől átvehették volna a tapasztalatokat. Országos szinten a könyvtárak tevékenységét a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár koordinálja, feladata a nemzeti bibliográfia kiadása is. Itt újabb nehézségekbe ütköztek, és majdnem két év kellett ahhoz, hogy a nemzeti bibliográfia előállítása zökkenőmentes legyen. Az ugyancsak Gagnir nevet viselő katalógus a kisebb könyvtárak adatait egyelőre még nem tartalmazza; az interneten térítésmentesen elérhető.

Országos licenc az elektronikus források eléréséhez

Az országos licencszerződés elektronikus folyóiratok és adatbázisok eléréséhez ötlete 1998-ban merült fel. Az Oktatási Minisztérium által felállított bizottság vizsgálta a szolgáltatókkal folytatandó tárgyalások lehetőségét. Az első szerződést 1999-ben az *Encyclopaedia Britannica* használatára kötötték, ezt követte a *ProQuest* és a többi. A licencszerződésekben az országos hozzáférhetőséget felár ellenében kapják meg.

A kormány nevében a szerződéseket a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár írta alá. A szolgáltatások eléréséhez megnyitották a <http://www.hvar.is> honlapot. Az országon belüli elszámoláshoz a könyvtárak által 2000-ben a nyomtatott folyóiratok előfizetésére fordított összeget vették alapul, és ennek arányában osztották szét a licencdíjat. Tanácsadó testületet állítottak fel, hogy megfontolják, melyik licencet érdemes országos szinten megvenni, és kikkel jobb kisebb konzorciumok vagy esetleg egy-egy könyvtár szintjén tárgyalni.

A költségek könyvtárak közötti elosztása továbbra is fontos kérdés maradt, mivel a kiinduló számítási alap (a 2000. évi előfizetési díj) a későbbiekben gondot okozott: a könyvtárak nem mondhatnak le

folyóiratokat, olyan könyvtárak is igénybe veszik az online szolgáltatásokat, amelyek nyomtatott folyóiratra nem fizetnek elő. Tény, hogy az elektronikus információk az egész lakosság számára hasznosak, a források használata folyamatosan nő.

A Nemzeti Elektronikus Könyvtár

A Nemzeti és Egyetemi Könyvtár a régi izlandi anyagok digitalizálásával és az interneten elérhetővé tételével tette le a *Nemzeti Elektronikus Könyvtár* alapjait. A gyűjteményben megtalálhatók a régi izlandi térképek, a *Saganet* projekt keretében az izlandi sagák kb. 150 ezer oldal kézirata, az 1920 előtt megjelent folyóiratok és napilapok. A *Grönlandi Nemzeti Könyvtárral* és a *Faeroeszigetek nemzeti könyvtárával* közös projekt keretében digitalizált anyagok a www.timarit.is honlapon érhetők el. A legfontosabb izlandi napilap, a *Morgunbladid* kiadója szerződést kötött a Nemzeti Könyvtárral a lap 1913–2000 közötti évfolyamainak digitalizálására. További projektek keretében folyik a szerzői jogi védelem alá már nem tartozó régi katalógusok és könyvek digitalizálása.

A köteles példányra vonatkozó jogszabály 2002. évi megújítása nyomán a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár 2003-tól a weblapok izlandi részeit is gyűjti. Ezek képezik az elektronikus könyvtár legújabb részeit.

Elektronikus Kutatókönyvtár

A Nemzeti és Egyetemi Könyvtár feladatkörébe tartozik az Izlandi Egyetemen folyó kutatások és az oktatás támogatása. Az egyetem által aláírt elektronikus folyóirat- és egyéb licencek képezik az *Elektronikus Kutatókönyvtár* alapját. A következő feladat az elektronikus publikálás, valamint a már közreadott elektronikus publikációk gyűjtése és megőrzése lesz. A munkában számítanak a többi skandináv nemzeti könyvtár együttműködésére.

Jövőkép

Az izlandi kormány közreadta a *Források mindenki szolgálatára: az izlandi kormány információs társadalomról szóló stratégiája, 2004–2007.* c. dokumentumot, amelynek több fejezete közvetlenül érinti a könyvtárakat és az elektronikus környezetet. Különös jelentősége van annak, hogy az ország bármely lakosa bármely számítógépről elér-

TMT 53. évf. 2006. 4. sz.

heti a könyvtárak központi katalógusát, és az országos licencszerződésekkel megvett elektronikus forrásokat. Ez a világon egyedülálló lehetőség azt jelenti, hogy az emberek hozzáférhetnek a tudományos információk gazdag tárházához, még akkor is, ha nem kötődnek sem egyetemhez, sem kutatóintézethez.

A jelenlegi kormány célja a posztgraduális és a távoktatás szorgalmazása, a tudásközpontok meg-

alakítása országszerte. Támogatják a vállalkezési kezdeményezéseket, amelyek az elektronikus források elérésére kötött nemzeti licencek élvezői.

/HANNESDÓTTIR, Sigrún Klara: Library development in the electronic environment: Iceland 2005. = IFLA Journal, 31. köt. 2. sz. 2005. p. 151–161./

(Viszocsek Eszter)